

DOI: 10.31648/kpp.10921

Szymon Mackiewicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0008-6769-0655

mackiewiczszymon@icloud.com

Serwituty w Polsce. Ochrona praw nabytych na tle historii

Serwituty, zwane także służebnościami, których historia sięga czasów feudalnych, stanowią interesujące zagadnienie znane historykom prawa w Polsce. Stanowiły one szczególne uprawnienia chłopów do korzystania z majątków ziemskich, takich jak łąki, pastwiska czy lasy należące do dworów. Prawa te początkowo opierały się na przywilejach królewskich, umowach ustnych lub zwyczajach, z biegiem lat zaczęły obejmować również własność prywatną oraz państwową. Mimo działań legislacyjnych, takich jak ustawa o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego z 1920 r.¹ czy rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o zniesieniu służebności w województwie kieleckim, lubelskim, łódzkim, warszawskim i w zachodniej części województwa białostockiego z 1927 r.², mające na celu zniesienie tych praw, niektóre serwituty przetrwały do dzisiaj. W kontekście działania państwa serwituty stanowią istotne zagadnienie dla sądów i Skarbu Państwa. Pojawia się kwestia, jak je pogodzić z obecnym nowoczesnym porządkiem prawnym w Polsce, bowiem prawa te mogą być chronione przez jedną z zasad prawa, czyli zasadę ochrony praw słusznie nabytych.

Ochrona praw słusznie nabytych to kluczowe zagadnienie w polskim i w międzynarodowym prawie. Mimo że zasada ta nie jest bezpośrednio ujęta w Konstytucji Rzeczypospolitej Polski, uznawana jest za fundamentalną zasadę demokratycznego państwa prawnego, która jest zgodna z art. 2 Konstytucji RP³. W międzynarodowym prawie

¹ Ustawa z dnia 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz.U. Nr 42, poz. 249 z późn. zm.).

² Rozporządzenie Prezydenta z mocą ustawy z dnia 1 lutego 1927 r. w sprawie zniesienia służebności w województwie kieleckim, lubelskim, łódzkim, warszawskim i w zachodniej części województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 74 z późn. zm.).

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

odnosi się do niej m.in. art. 5 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich⁴ i politycznych oraz art. 60 Konwencji praw człowieka i podstawowych wolności⁵. Po 1989 r., w kontekście transformacji ustrojowej w Polsce, zrozumienie i stosowanie zasady ochrony praw słusznie nabytych stało się kluczowe. Zmiany w systemie politycznym, majątkowym i aksjologii prawa wymagały precyzyjnego określenia zakresu tej zasady, jej względności oraz możliwości jej ograniczeń. Istota tej zasady w demokratycznym państwie prawa polega na zakazie arbitralnego odbierania lub ograniczania praw, które jednostka nabyła w sposób zgodny z prawem. Orzecznictwo, jak np. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 28 lutego 2012 r.⁶ i wyrok Sądu Najwyższego z 5 maja 2005 r.⁷, potwierdzają, że zasada ta nie obejmuje praw nabytych w sposób niezgodny z prawem. Ograniczenia zasady ochrony praw nabytych mogą wystąpić w kilku wyjątkowych sytuacjach. Mianowicie niesłuszne nabycie praw występują, gdy prawa uzyskane są z naruszeniem przepisów, niesprawiedliwie ustanowiono przepisy, błędnie znowelizowano przepisy oraz godzą one w istotne interesy państwa. Również w sytuacji kolizji z innymi zasadami konstytucyjnymi oraz w przypadku konieczności zachowania równowagi budżetowej państwa podmiot może utracić prawa nabyte. Co ważne, transformacja ustrojowa również może być powodem do uznania niesłuszności praw nabytych. Przykładem ochrony praw nabytych może być zabezpieczenie prawa do świadczeń emerytalno-rentowych osób odkładających składki, z uwzględnieniem konieczności ochrony finansów publicznych zgodnie z art. 216 ust. 5 Konstytucji RP. Ważne dla tematu są również regulacje intertemporalne, ponieważ umożliwiają określenie tego, które przepisy mają zastosowanie do istniejących stosunków prawnych w przypadku zmiany prawa, co wpływa na ochronę praw nabytych.

Analizie statusu prawnego serwitutów pomóc może opinia Ludwika Górskiego wyrażona w XIX w. Nazywał on prawa przysługujące chłopom „dogodnościami”. Wówczas serwituty zostały zachowane na mocy ukazu z 1864 r. o urządzeniu włościan⁸ do czasu ich ostatecznego wyeliminowania z porządku prawnego⁹. Kodeksu cywilny Napoleona, który regulował stosunki prywatne na terenie Królestwa Kongresowego, zgodnie z art. 637¹⁰, definiował służebności jako prawa nałożone na jedną nieruchomości dla użytku i korzyści innej nieruchomości należącej do innego właściciela. Wynika stąd, że serwituty są związane z nieruchomością, a nie z osobą korzystającą z praw, co oznacza, że nie mogą być przekazywane niezależnie od nieruchomości.

Współczesna literatura opowiada się za traktowaniem serwitutów utrzymanych na mocy ukazu cara jako służebności gruntowe, a nie w swoim rodzaju służebności

⁴ Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167).

⁵ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁶ Wyrok TK z 28 lutego 2012 r., sygn. akt K 5/11, OTK-A 2012, Nr 2, poz. 16.

⁷ Wyrok SN z 5 maja 2005 r., sygn. akt III UK 242/04, OSNP 2006, Nr 3–4, poz. 54.

⁸ Ukaz carski z dnia 2 marca (19 lutego) 1864 r. o urządzeniu włościan (Dz.P. z 1964 r., nr 187, t. 62).

⁹ L. Górski, *Znaczenie większej własności i obowiązki większych właścicieli ziemskich w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1886, s. 87.

¹⁰ Kodeks Napoleona z dnia 21 marca 1804 r. (K.N.1808.1.1.3).

osobiste. Głównym argumentem jest wola ustawodawcy, co potwierdzają ukazy Senatu Rządzącego, izby wyższej rosyjskiego parlamentu, które jasno wskazują, że serwitut jest przywiązany do osady, a nie do osoby właściciela¹¹.

Służebności, zarówno historyczne, jak i współczesne, to prawa rzeczowe, które jako majątkowe prawa podmiotowe bezwzględne regulują korzystanie z rzeczy, są skuteczne wobec wszystkich, wymagają jawności oraz mogą być zmieniane jedynie na mocy przepisów prawa. Zgodnie z definicją prof. Jana Wasilkowskiego rzeczami w rozumieniu prawa cywilnego są materialne, wyodrębnione części przyrody, które mogą być przedmiotem obrotu prawnego¹². Nieruchomości definiowane są przez kryterium własności i geodezyjne granice, a budynki lub ich części mogą być uznawane za nieruchomości tylko w przypadku szczególnych przepisów. W Polsce normy te uregulowane zostały po raz pierwszy dopiero po II wojnie światowej dekretem z dnia 11 października 1946 r. Prawo rzeczowe¹³. Dziś większość regulacji dotyczących praw rzeczowych zawartych jest w księdze drugiej Kodeksu cywilnego z dnia 23 kwietnia 1964 r.¹⁴ Kodeks wprowadza również zamknięty katalog praw rzeczowych, obejmujący własność, współwłasność, użytkowanie wieczyste oraz ograniczone prawa rzeczowe, takie jak służebności gruntowe, osobiste i przesyłu.

Istotne dla tematu jest przybliżenie historii serwitutów. W dawnej Polsce na oznaczenie tego pojęcia używano szeregu określeń; najczęściej nazywano „wolnościami”. W Polsce serwituty były szczególnie powszechne w okresie feudalnym, kiedy to chłopci mieli prawo korzystania z dworskich łąk, pastwisk, lasów i innych zasobów¹⁵. W XV w. władcy Polski zgodzili się na przywileje, które pozwalały na posiadanie ziemi jedynie przez szlachtę i duchowieństwo, a ostatecznie zaważył o tym przywilej zawarty w statucie piotrkowskim¹⁶. Należy jednak podkreślać, że były one niepraktyczne, a w XIX w. nie przystawały do realiów potrzeb ówczesnej gospodarki. Jednak na zupełne zniesienie serwitutów we wcześniejszych wiekach nie pozwalały ówczesne stosunki gospodarcze, kiedy grunty były udziałem tylko wąskiego grona osób, niebędących w stanie jej uprawić. Stąd zaczęto więc pozwalać na pobierania korzyści płynących z ziemi tych, którzy jej nie posiadali, a którzy jednak stanowili jedyną siłę, zdolną do uprawiania ziemi i jej utrzymywania¹⁷.

W XIX-wiecznej dyskusji publicznej o uwłaszczeniu chłopów Piotr Żak, mieszkaniec Leszczyny, w czasopiśmie „Zorza” z 1898 r. opowiadał się za zniesieniem serwitutów i za zamianą ich na inne formy wynagrodzenia. Na podstawie własnych doświadczeń wskazywał, że korzystanie z serwitutów przynosiło więcej strat niż korzyści – chłopci tracili czas na zbieranie drewna, co szkodziło ich gospodarstwom, a właściciele ziem

¹¹ M. Warciński, *Służebności gruntowe według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2013, s. 34–57. Zob. także: K. Zaradkiewicz, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2020, s. 997–998.

¹² J. Wasilkowski, *Zarys prawa rzeczowego*, Warszawa 1963, s. 7.

¹³ Dekret z dnia 11 października 1946 r. Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319 z późn. zm.).

¹⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 z późn. zm.).

¹⁵ S. Berger, W. Fijałkowska (red.), *Mała encyklopedia rolnicza*, Warszawa 1964, s. 714.

¹⁶ J. Dąbrowski, R. Grodecki, S. Zachorowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 2, Kraków 2011, s. 461–462. Zob. także: M. i Z. Wojciechowscy, *Polska Piastów. Polska Jagiellonów*, Poznań 1946, s. 356–357.

¹⁷ T. Lępkowski, *Słownik historii Polski*, Warszawa 1973, s. 434–435.

zmuszani byli do pilnowania lasów, ponosząc straty. Po zniesieniu serwitutów zauważono poprawę, gdyż chłopci, mając własne działki, lepiej gospodarowali¹⁸.

W tym samym czasie rozpoczęto likwidację owych praw. W zaborze pruskim serwituty były stopniowo znoszone przez cały XIX w., a proces ten rozpoczął się w Księstwie Poznańskim w 1823 r. Likwidacja miała różny charakter, czasem była przymusowa, a czasem dobrowolna i zakończyła się ostatecznie w 1872 r. Zniesienie serwitutów stanowiło część szeroko zakrojonych reform. Proces uwłaszczeniowy w Prusach był bardzo długi i nazywany jest „pruską drogą do kapitalizmu”. Chłopi stopniowo stawali się właścicielami ziemi, którą uprawiali, ale musieli za nią zapłacić odszkodowanie (ziemią lub gotówką). Celem reformy było utrzymanie dominacji ziemiaństwa, tzw. junkrów, oraz zapobieżenie gwałtownym zmianom w gospodarce. Choć reforma nie była całkowicie sprawiedliwa, pozwoliła uniknąć problemu nadmiernego rozdrobnienia gospodarstw, który wystąpił w innych częściach Polski pod innymi zaborem. Jej efektem było utrzymanie stabilnych gospodarstw rolnych i umożliwienie migracji nadmiaru ludności ze wsi do rosnących miast¹⁹.

W zaborze austriackim ustanie istnienia większości serwitutów nastąpiło przy okazji uwłaszczenia chłopów w 1846 r. Patent cesarski z 1853 r.²⁰ nakazywał zniesienie serwitutów za odszkodowaniem. Cały proces wymagał jednak aktywności zarówno chłopów, jak i właścicieli ziemskich, a także powołania lokalnych komisji serwitutowych, które miały ocenić prawa do korzystania z gruntów i lasów. Proces ten często prowadził do sporów między chłopami a dworami, szczególnie z powodu wysokości odszkodowań i form rekompensaty. Chłopi, niezadowoleni z propozycji, czasem próbowali siłą egzekwować swoje prawa, co skutkowało dewastacją lasów i kradzieżami drewna. Choć odwołania gmin do wyższych instytucji miały miejsce, nie przyniosły one zadowalających efektów, a często opierały się na nadziei na pomoc cesarza, który był postrzegany jako obrońca chłopów. Historycy współcześnie krytykują całą reformę uwłaszczeniową w Austrii, uznając ją za nieudaną²¹.

W zaborze rosyjskim sytuacja była bardziej skomplikowana. W Królestwie Kongresowym, gdzie obowiązywał zmodyfikowany kodeks Napoleona, serwituty zostały potwierdzone przez ukaz, z zamiarem stopniowego ich znoszenia. W 1864 r. ponad 8 tys. majątków było obciążonych serwitutami, z których korzystało ponad 320 tys. osad chłopskich, z czego większość (299 tys.) miała prawo do pastwisk. Do 1912 r. liczba osób korzystających z serwitutów spadła do ok. 92 tys. Na ziemiach zabranych,

¹⁸ Zdanie włościanina Piotra Żaka z Leszczyny spod Urzędowa w sprawie służebności na gruntach dworskich dla czasopisma „Zorza” 1898, t. 33, nr 3 znajdziemy w artykule: A. Ornatowski, *Serwituty – ustawowa likwidacja serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-ustawowa-likwidacja-serwitutow-na-terenie-b-krolestwa-kongresowego/> (data dostępu: 19.09.2024).

¹⁹ J. Borkowski, *Chłopi polscy w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1981, s. 38.

²⁰ Patent cesarski z dnia 5 lipca 1853 r. o regulacji i wykupie prawa poboru drzewa, paszy i produktów lasowych, tudzież niektórych praw służebności, nie mniej praw wspólnego posiadania i używania produktów (Dz.P.P. Austr. Nr 130).

²¹ Historię serwitutów w zaborze austriackim opisuje strona Serwituty w Galicji, poświęcona realizacji projektu badawczego „Konflikty o serwituty w Galicji w drugiej połowie XIX wieku. Proces wykupu i regulacji służebności na terenie Galicji Środkowej”, <https://www.easement.eu/> (data dostępu: 19.09.2024).

położonych na wschód od Królestwa Kongresowego, obowiązywało rosyjskie prawo. Proces uwłaszczeniowy rozpoczął się tam już w 1861 r., ale likwidacja serwitutów przebiegała podobnie jak w Królestwie Kongresowym. Ostatecznie większą część procesu likwidacji serwitutów przeprowadziły dopiero władze niepodległej Polski po 1918 r.²² Ukaz carski przewidywał dwie metody znoszenia serwitutów na ziemiach Królestwa Kongresowego, tj. przymusową i dobrowolną, jednak akty prawne dotyczące przymusowego znoszenia serwitutów nigdy nie zostały wprowadzone w życie. W przypadku dobrowolnego zniesienia serwitutów, na podstawie art. 12 ukazu, zawierana była specjalna umowa o zniesieniu służebności między właścicielem ziemi a osobami korzystającymi z serwitutów, mająca charakter zarówno publiczny, jak i prywatnoprawny²³.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. władze musiały zmierzyć się z problemem scalenia porządków prawnych. Uważa się, że w pierwszych latach istnienia II Rzeczypospolitej obowiązywało co najmniej pięć systemów: niemiecki, austriacki, rosyjski, polsko-francusko-rosyjski, a w regionie Spiszu i Orawy – węgierski²⁴. Taki stan nie sprzyjał skutecznym decyzjom. Przez fakt nieefektywności dobrowolnego znoszenia serwitutów na terenach byłych zaborów rosyjskiego oraz austriackiego proces likwidacji serwitutów został utrudniony. W pierwszej kolejności zajęto się likwidacją serwitutów na ziemiach byłego Królestwa kongresowego, gdy wprowadzono ustawę z dnia 7 maja 1920 r. Cały proces nabrał tempa z czasem. Na Kresach Wschodnich serwituty likwidowano na podstawie ustawy o likwidacji serwitutów w województwach: wołyńskim, poleskim i nowogródzkim oraz w powiatach: białowieskim, białostockim, bielskim, grodzieńskim, sokólskim i wołkowyskim województwa białostockiego²⁵. Największe znaczenie dla procedur znoszenia serwitutów określonych w rozporządzeniu z dnia 1 lutego 1927 r. miała klasyfikacja serwitutów ze względu na podmiot nimi rozporządzający, a w przypadku braku dobrowolnej likwidacji urząd powinien był działać z obowiązku. Zdanie na temat ówczesnych działań władzy wyraził jeden z anonimowych mieszkańców powiatu wołkowskiego, który w swoich zapisach pamiętnikarskich z 25 listopada 1933 r. sfrustrowany i niezadowolony z procesu wskazywał na nierówne traktowanie wsi. Zauważył, że sąsiednie wsie otrzymały po 10 ha za prawo do serwitutu, podczas gdy jego wieś, mająca większy obszar, tylko 4 ha. Skrytykował także lokalnych urzędników za fałszywe raportowanie o wielkości lasów, co faworyzowało właścicieli ziemskich kosztem chłopów. Wyraził żal z powodu wycinki lasów serwitutowych, gdzie chłopci

²² Historie serwitutów w zaborze rosyjskim opisują artykuły: A. Ornatowski, *Serwituty – ustawowa likwidacja...*; idem, *Serwituty – likwidacja serwitutów na ziemiach wschodnich*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-likwidacja-serwitutow-na-ziemiach-wschodnich/> (data dostępu: 19.09.2024).

²³ Historię znoszenia serwitutów opisano także w innym artykule A. Ornatowskiego, *Serwituty – szczegółowe zasady likwidacji serwitutów w Królestwie Polskim w oparciu o ustawę*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-szczegolowe-zasady-likwidacji-serwitutow-w-krolestwie-polskim-w-oparciu-o-ustawe/> (data dostępu: 19.09.2024).

²⁴ A. Mogilnicki, *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 3 czerwca 1919 do 31 maja 1920*, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego” 1920, t. 1–4, s. 285–287.

²⁵ Ustawa z dnia 10 stycznia 1922 r. w przedmiocie likwidacji serwitutów w województwach: wołyńskim, poleskim i nowogródzkim, oraz w powiatach: białowieskim, białostockim, bielskim, grodzieńskim, sokólskim i wołkowyskim województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 65).

zamiast lasu dostali „gołą ziemię”. Obwinił obszarników o wyzysk i nierówność, wskazując, że władza nie sprzyjała sprawiedliwości, a chłopci potrzebowali ziemi do życia²⁶.

W 2000 r. w Polsce zostało wniesione powództwo do Sądu Okręgowego w Suwałkach o potwierdzenie brzegowego połowu ryb w wodach jeziora Wigry, powołując się na ukaz carski z 1864 r. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Suwałkach z 18 października 2000 r., utrzymanym w mocy wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 15 lutego 2001 r., potwierdzone zostało prawo skarżących do „połowów suchą nogą”, czyli z brzegu. Powodowie wnieśli kolejne powództwo, domagając się ustalenia, że na podstawie carskiego ukazu przysługuje im również prawo połowu, brodząc w wodzie, lub prawo połowu z pomostu oraz z łodzi. Powództwo zostało uwzględnione przez Sąd Okręgowy z 15 kwietnia 2003 r., natomiast Sąd Apelacyjny wyrokiem z 24 lipca 2003 r. oddalił apelację dyrektora Wigierskiego Parku Narodowego. Skarb Państwa wniósł więc kasację, zarzucając naruszenie prawa materialnego, a dokładnie art. 16 ukazu. Sąd Najwyższy wyrokiem z 22 grudnia 2004 r. zmienił wcześniejsze wyroki, uznając, że skarżący nie mają prawa połowu na wodzie ani z pomostu, a jedynie brodząc oraz z brzegu. Orzeczenie to oparto na przepisach ustawy z 30 maja 1962 r. Prawo wodne²⁷, które nacjonalizowało wody i – zdaniem Sądu Najwyższego – wygasilo prawo połowu ryb wynikające z carskiego ukazu. Tym samym osoby powołujące się na ukaz wniosły skargę do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie zgodności przepisów Prawa wodnego z Konstytucją RP, argumentując, że orzeczenie Sądu Najwyższego narusza prawa człowieka chronione przez Konstytucję RP. Uważali, że nie było uzasadnionego celu publicznego dla wywłaszczenia, a jego konsekwencje zagrażają sytuacji ekonomicznej rolników na Suwalszczyźnie. Marszałek Sejmu oraz Prokurator Generalny podzielili ich zarzuty w odniesieniu do przepisów dotyczących ochrony własności, ale odrzucili argumentację dotyczącą art. 2 i art. 5 Konstytucji RP. Trybunał Konstytucyjny, na posiedzeniu niejawnym w dniu 7 maja 2008 r.²⁸, postanowił umorzyć postępowanie na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy o Trybunale Konstytucyjnym²⁹ z powodu niedopuszczalności wydania wyroku. Jak argumentowano, skarga dotyczyła niewłaściwego zastosowania przepisów przez sąd, a nie ich niekonstytucyjności. Trybunał podkreślił, że nie jest instancją odwoławczą i dlatego postępowanie zostało umorzone z powodu niedopuszczalności skargi.

W innej sprawie dnia 21 marca 2005 r. Trybunał Konstytucyjny wydał wyrok³⁰ dotyczący skargi konstytucyjnej Agencji Nieruchomości Rolnych o zgodności z Konstytucją RP przepisów dekretu z dnia 11 października 1946 r. oraz ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny³¹. Odnosiło się to do tych przepisów,

²⁶ Wspomnienia te zawarte są w zbiorze pamiętników chłopów zamieszczonych na stronie Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/> (data dostępu: 19.09.2024).

²⁷ Ustawa z dnia 30 maja 1962 r. Prawo wodne (Dz.U. Nr 34, poz. 158 z późn. zm.).

²⁸ Postanowienie TK z 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-A 2008, Nr 4, poz. 66.

²⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2000 r. o zmianie ustawy o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 53, poz. 638).

³⁰ Wyrok TK z 21 marca 2005 r., sygn. akt SK 24/04, OTK-A 2005, Nr 3, poz. 25.

³¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.).

które utrzymują w mocy prawo mieszkańców byłych gromad posiadających grunty przylegające do jeziora Serwy do połowu ryb w tym jeziorze. Agencja kwestionowała zgodność, twierdząc, że mieszkańcy byłych gromad nie posiadają praw do połowu ryb, argumentowała, że prawo to, uznawane przez sądy za służebność, w rzeczywistości nie jest zgodne z obecnym prawem cywilnym i konstytucyjnym. Wskazała na brak uzasadnienia sądu co do natury i zakresu tego prawa oraz na jego negatywny wpływ na dzierżawę rybactwa prowadzoną przez Agencję Nieruchomości Rolnej, co narusza jej prawa majątkowe oraz zasady sprawiedliwości społecznej. Prokurator Generalny w piśmie z dnia 9 lipca 2004 r. uznał, że część przepisów jest zgodnych, a inne zakwestionowane przepisy utraciły moc obowiązującą, co skutkuje niedopuszczalnością rozpoznania sprawy w tym zakresie. Podkreślił, że skarżąca instytucja nie kwestionuje samego istnienia służebności, lecz jedynie przepisy przejściowe, które utrzymują takie prawa. Podczas rozprawy przedstawicielka Prokuratora Generalnego zaznaczyła, że ustawodawca miał obowiązek ochrony praw słusznie nabytych podmiotowych, takich jak ograniczone prawa rzeczowe, i że w przepisach ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. zdecydowano o ich utrzymaniu – inaczej wprowadziłby przepis zawierający wyraźną regulację wygaszającą serwituty nadane ukazem carskim. Marszałek Sejmu poparł stanowisko Prokuratora Generalnego i zwrócił uwagę, że prawo własności nie jest absolutne, a ograniczenia w zakresie praw rzeczowych mogą być uzasadnione. Ponadto uznał, że inne zakwestionowane przepisy nie były podstawą wyroku sądowego, co uzasadnia umorzenie postępowania w tym zakresie. Trybunał orzekł, że przepisy ustaw w części, w jakiej przepisy te utrzymują w mocy prawo mieszkańców gromad posiadających grunty przylegające do jeziora Serwy do połowu ryb w tym jeziorze, są zgodne z art. 2 oraz art. 64 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

W podobnej sprawie wypowiedział się również Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 18 kwietnia 2007 r.³², w której stwierdził, że prawo rybołówstwa, obciążające wody państwowe na podstawie przepisów z 1864 r., nie wygasło z dniem wejścia w życie ustawy z 30 maja 1962 r. Jednak prawo to nie mogło być wykonywane od dnia wejścia w życie ustawy o rybołówstwie z 1932 r.³³, która regulowała kwestie związane z rybołówstwem w sposób odmienny. Innymi słowy Sąd Najwyższy uznał, że prawo rybołówstwa ustanowione w XIX w. formalnie nie wygasło, ale jego wykonywanie zostało ograniczone już przez ustawę z dnia 7 marca 1932 r., mimo że nadal istniało prawnie. Tym samym Rzecznik Praw Obywatelskich złożył wniosek do Sądu Najwyższego w sprawie rozbieżności w orzecznictwie dotyczących wykładni przepisów Prawa wodnego z 1962 r., zwłaszcza czy ustawa ta spowodowała wygaśnięcie praw rzeczowych obciążających wody państwowe istniejące przed jej wejściem w życie.

Kluczowym zagadnieniem jest to, czy prawo połowu ryb nadane włościanom przez cara zostało uchylone. We wspomnianym już wyroku z 22 grudnia 2004 r. Sąd Najwyższy uznał, że wszelkie prawa rzeczowe obciążające wody państwowe wygasły

³² Uchwała SN (7) z 18 kwietnia 2007 r., sygn. akt III CZP 139/06, OSNC 2007, Nr 11, poz. 159.

³³ Ustawa z dnia 7 marca 1932 r. o rybołówstwie (Dz.U. Nr 35, poz. 357 z późn. zm.).

z chwilą wejścia w życie prawa wodnego z 1962 r., nawet jeśli nie zostały wcześniej zniesione. Sąd uzasadnił to potrzebą racjonalizacji gospodarki wodnej oraz tym, że znacjonalizowane wody prywatne przeszły na własność państwa wolne od obciążeń. W rezultacie prawo połowu ryb nadane ukazem carskim wygasło. Jednakże sądy rejonowe i Sąd Okręgowy w Suwałkach orzekały inaczej, uznając, że prawo połowu ryb nadal obowiązuje. Sąd Okręgowy w Suwałkach powołał się na dekret o prawie rzeczowym oraz ustawę wprowadzającą Kodeks cywilny, które utrzymały w mocy ograniczone prawa rzeczowe. Wskazano również na wspomniany wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 marca 2005 r., który uznał zgodność przepisów wprowadzających z Konstytucją RP. Sąd argumentował, że skutki nacjonalizacji nie obejmowały gruntów, które już przed wejściem w życie ustawy były własnością państwa, w tym jezior obciążonych prawem połowu ryb. Sąd Najwyższy przyznał, że możliwe jest podjęcie uchwały w celu ujednolicenia orzecznictwa, nawet jeśli rozbieżności pojawiają się między orzecznictwem sądów powszechnych a wyrokiem Sądu Najwyższego. Rozbieżności dotyczą przede wszystkim kwestii wygaśnięcia prawa połowu ryb nadanego w 1864 r., które było powszechne na terenach dawnego zaboru rosyjskiego.

W analizowanym przypadku prawo połowu ryb w jeziorach, których dotyczył się spór, zostało formalnie potwierdzone, choć na innych terenach, będących pod innym zaborem, równolegle podobne prawa likwidowano. Ustawa z 1920 r. oraz rozporządzenie Prezydenta z 1927 r. przewidywały procedury znoszenia służebności, w tym prawa połowu ryb, ale brak dowodów na przeprowadzenie takich postępowań dla praw przyznanych mieszkańcom jezior w regionie suwalskim sugeruje, że prawo to mogło pozostać w mocy. Ustawa wodna z 1922 r.³⁴ oraz ustawa o rybołówstwie nie zniosły owego prawa. Ustawa wodna uznawała wszystkie wody za publiczne, ale istniejące prawa, w tym prawa połowu ryb, pozostawiła w mocy. Ustawa o rybołówstwie wprowadziła z kolei system dzierżawy obwodów rybackich, marginalizując serwitutowe prawa połowu ryb. Prawo to, mimo że formalnie nie zostało zniesione przez wcześniejsze ustawy, było praktycznie niedostępne dla właścicieli wód. Po II wojnie światowej obwody rybackie były dzierżawione przez przedsiębiorstwa państwowe lub spółdzielnie, a ustawa z 1985 r. o rybactwie śródlądowym³⁵ nie regulowała kwestii praw połowu w cudzej wodzie, ponieważ przewidywała, że prawo połowu ryb w wodach płynących przysługuje tylko osobom posiadającym administracyjne pozwolenie wodnoprawne. Po wejściu w życie prawa wodnego z 2001 r.³⁶ zasady korzystania z obwodów rybackich zostały dostosowane, ale nadal obciążone były ograniczeniami. Serwituty stały się trudne do wykonania, zwłaszcza bez odpowiednich mechanizmów kontrolnych. Sąd Najwyższy oraz Trybunał Konstytucyjny wskazały na problemy związane z kwalifikowaniem tego prawa jako ograniczonego prawa rzeczowego. Brak było więc wyraźnego wskazania jego wygaszenia, co mogło być wynikiem przeoczenia. Ostatecznie

³⁴ Ustawa wodna z dnia 19 września 1922 r. (t.j. Dz.U. z 1928 r., Nr 62, poz. 574 z późn. zm.).

³⁵ Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 883).

³⁶ Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1121 z późn. zm.).

Sąd Najwyższy uznał, że skutki nacjonalizacji nie obejmowały obciążającego wody państwowe prawa połowu ryb, które pozostaje w mocy, mimo że od 1932 r. nie jest już wykonywane.

Krytyczną głosę do postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 7 maja 2008 r. napisał Robert Jastrzębski³⁷. Autor zauważył, że decyzja Trybunału była wynikiem sprzecznych orzeczeń wcześniejszych instancji, w tym wyroków Sądu Najwyższego oraz Trybunału Konstytucyjnego, które doprowadziły do prawnej niepewności. Sędziowie Trybunału uniknęli merytorycznego rozstrzygnięcia, co miało na celu uniknięcie podjęcia wyraźnego stanowiska w tej sprawie. Zdaniem autora Trybunał Konstytucyjny nie zajął się właściwie analizą historycznoprawną, co mogło wynikać z wewnętrznych sporów w składzie, na co wskazuje zdanie oddzielne sędziego Bohdana Zdziennickiego. Sędzia w swoim zdaniu odrębnym podzielał pogląd Sądu Najwyższego, że z chwilą wejścia w życie prawa wodnego z 1962 r. nastąpiła nacjonalizacja wód powierzchniowych, a poułaszczeniowe prawo rybołówstwa zostało zlikwidowane³⁸. Sam autor dostrzegł, że Trybunał Konstytucyjny nie uwzględnił wykładni historycznej, która jest istotna dla rozumienia dawnego prawa w kontekście współczesnego systemu prawnego.

Brak jednoznacznych zasad interpretacji dawnego prawa, szczególnie w odniesieniu do historycznych praw nabytych, prowadzi do niepewności w stosowaniu prawa i trudności w osiągnięciu jednolitych orzeczeń. Kiedy trybunały i sądy nie mają jasno określonych kryteriów, jak interpretować te prawa, mogą pojawić się różnice w ich stosowaniu w praktyce. Skutkuje to brakiem stabilności prawnej, ponieważ obywatele i instytucje nie mają pewności, na jakiej podstawie są podejmowane decyzje sądowe. Taka sytuacja może prowadzić do nieprzewidywalności, co w dłuższej perspektywie osłabia zaufanie do systemu prawnego i utrudnia wprowadzanie reform, które muszą opierać się na jasno określonych normach prawnych.

Status serwitutów w Polsce jest na tyle trudny, że porządek prawny ustanowiony po II wojnie światowej nie przewiduje ich istnienia, jednak – jak zostało pokazane na przykładzie kilku miejscowości – są respektowane. Zasada ochrony praw nabytych, będąca częścią zasady demokratycznego państwa prawnego, ma na celu zapewnienie jednostce bezpieczeństwa prawnego i możliwość racjonalnego planowania przyszłości. W przypadku serwitutów w Polsce, niezależnie od historii, nie wprowadzono do obiegu prawnego dostatecznie skutecznych przepisów. Mimo szybkiego zajęcia się tym tematem w czasach po odzyskaniu niepodległości kolejne władze po II wojnie światowej nie wykazały koniecznego w tej sprawie działania. Skutki takiego stanu rzeczy doświadczamy dzisiaj. Tym sposobem serwituty potwierdzone w czasach zaborów przetrwały szczątkowo mimo wielokrotnych transformacji gospodarczych i ustrojowych. Dla przykładu prawa te respektowane są aktualnie przez Lasy Państwowe m.in. w miejscowościach, takich jak

³⁷R. Jastrzębski, *Prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego. Glosa do postanowienia TK z dnia 7 maja 2008 r., SK 14/06*, 2010, Lex.

³⁸Ibidem.

Ostrowy nad Okszą, Wąchock, Szczawa, Kamienica i Zasadne³⁹. Należy podkreślać, że serwitutów respektowanych obecnie jest bardzo mało. Dodatkowo przysługujące prawa, jak te z gminy Biłgoraj, dotyczące zaopatrywanie w drewno ok. 230 mieszkańców, przewidują pobieranie łącznie tylko 129,3 m³ drewna na rok⁴⁰. Temat co jakiś czas pojawia się w mediach, wprowadzając pewną sensację wśród zainteresowanych tematem⁴¹.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Berger S., Fijałkowska W. (red.), *Mała encyklopedia rolnicza*, Warszawa 1964.
- Borkowski J., *Chłopi polscy w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1981.
- Dąbrowski J., Grodecki R., Zachorowski S., *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 2, Kraków 2011.
- Górski L., *Znaczenie większej własności i obowiązki większych właścicieli ziemskich w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1886.
- Jastrzębski R., *Prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego. Glosa do postanowienia TK z dnia 7 maja 2008 r., SK 14/06, 2010, Lex*.
- Lepkowski T., *Słownik historii Polski*, Warszawa 1973.
- Mogilnicki A., *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 3 czerwca 1919 do 31 maja 1920*, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego” 1920, t. 1–4.
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2020.
- Warciniński M., *Służebności gruntowe według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2013.
- Wasilkowski J., *Zarys prawa rzeczowego*, Warszawa 1963.
- Wojciechowski M. i Z., *Polska Piastów. Polska Jagiellonów*, Poznań 1946.

Akty prawne

- Dekret z dnia 11 października 1946 r. Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319 z późn. zm.).
- Kodeks Napoleona z dnia 21 marca 1804 r. (K.N.1808.1.1.3).

³⁹ Miejsca, gdzie respektowane dziś są te prawa, można odnaleźć w artykule: R. Horbaczewski, *Dzięki serwitutom i królewskim prawom niektórym chrustu nie zabraknie*, <https://www.prawo.pl/profil-autora/218180204,robert-horbaczewski,179,profil.html> (data dostępu: 19.09.2024).

⁴⁰ Informuje o tym K. Żelazowski, *Carskie prawo wciąż działa: 230 mieszkańców Nadleśnictwa Biłgoraj otrzymuje nieodpłatnie drewno*, <https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/8521311,carskie-prawo-230-mieszkancow-nadlesnictwa-bilgoraj-darmowe-drewno.html> (data dostępu: 19.09.2024).

⁴¹ Przykład takiego artykułu: M. Sztandera, *To nie żart. W Wąchocku nie muszą się martwić o chrust na zimę, zadbał o to król*, <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,28777747,to-nie-zart-w-wachocku-nie-musza-sie-martwic-o-chrust-na-zime.html> (data dostępu: 19.09.2024). Zob. także: D. Kolasieńska, *Darmowe drewno i łaki kosne tylko dla wybranych. Serwituty chłopskie nadal obowiązują!*, <https://www.topagrar.pl/articles/aktualnosci/darmowe-drewno-i-laki-kosne-tylko-dla-wybranych-serwituty-chlopskie-nadal-obowiazuja-2456295> (data dostępu: 19.09.2024).

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167).
- Patent cesarski z dnia 5 lipca 1853 r. o regulacji i wykupnie prawa poboru drzewa, paszy i produktów lasowych, tudzież niektórych praw służebności, nie mniej praw wspólnego posiadania i używania produktów (Dz.P.P. Austr. Nr 130).
- Rozporządzenie Prezydenta z mocą ustawy z dnia 1 lutego 1927 r. w sprawie zniesienia służebności w województwie kieleckim, lubelskim, łódzkim, warszawskim i w zachodniej części województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 74 z późn. zm.).
- Ukaz carski z dnia 2 marca (19 lutego) 1864 r. o urządzeniu włościan (Dz.P. z 1964 r., nr 187, t. 62).
- Ustawa wodna z dnia 19 września 1922 r. (t.j. Dz.U. z 1928 r., Nr 62, poz. 574 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz.U. Nr 42, poz. 249 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 stycznia 1922 r. w przedmiocie likwidacji serwitutów w województwach: wołyńskim, poleskim i nowogródzkim, oraz w powiatach: białowieskim, białostockim, bielskim, grodzieńskim, sokolskim i wołkowyskim województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 65).
- Ustawa z dnia 7 marca 1932 r. o rybołówstwie (Dz.U. Nr 35, poz. 357 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 30 maja 1962 r. Prawo wodne (Dz.U. Nr 34, poz. 158 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 883).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2000 r. o zmianie ustawy o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 53, poz. 638).
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1121 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Postanowienie TK z 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-A 2008, Nr 4, poz. 66.
- Wyrok SN z 5 maja 2005 r., sygn. akt III UK 242/04, OSNP 2006, Nr 3–4, poz. 54.
- Wyrok TK z 21 marca 2005 r., sygn. akt SK 24/04, OTK-A 2005, Nr 3, poz. 25.
- Wyrok TK z 28 lutego 2012 r., sygn. akt K 5/11, OTK-A 2012, Nr 2, poz. 16.
- Uchwała SN (7) z 18 kwietnia 2007 r., sygn. akt III CZP 139/06, OSNC 2007, Nr 11, poz. 159.

Źródła internetowe

- Horbaczewski R., *Dzięki serwitutom i królewskim prawom niektórym chrustu nie zabraknie*, <https://www.prawo.pl/profil-autora/218180204,robert-horbaczewski,179,profil.html>.
- Kolasińska D., *Darmowe drewno i łaki kośne tylko dla wybranych. Serwituty chłopskie nadal obowiązują!*, <https://www.topagrar.pl/articles/aktualnosci/darmowe-drewno-i-laki-kosne-tylko-dla-wybranych-serwituty-chlopskie-nadal-obowiazuja-2456295>.
- Ornatowski A., *Serwituty – likwidacja serwitutów na ziemiach wschodnich*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-likwidacja-serwitutow-na-ziemiach-wschodnich/>.
- Ornatowski A., *Serwituty – szczegółowe zasady likwidacji serwitutów w Królestwie Polskim w oparciu o ustawę*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-szczegolowe-zasady-likwidacji-serwitutow-w-krolestwie-polskim-w-oparciu-o-ustawe/>.
- Ornatowski A., *Serwituty – ustawowa likwidacja serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-ustawowa-likwidacja-serwitutow-na-terenie-b-krolestwa-kongresowego/>.
- Sztandera M., *To nie żart. W Wąchocku nie muszą się martwić o chrust na zimę, zadbał o to król*, <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,28777747,to-nie-zart-w-wachocku-nie-musza-sie-martwic-o-chrust-na-zime.html>.
- Żelazowski K., *Carские право wciąż działa: 230 mieszkańców Nadleśnictwa Biłgoraj otrzymuje nieodpłatnie drewno*, <https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/8521311,car-skie-prawo-230-mieszkancow-nadlesnictwa-bilgoraj-darmowe-drewno.html>.

Servitudes in Poland. Protection of acquired rights against the background of history

Summary

The aim of this article is to analyse the status of servitudes in the Polish legal order, with particular reference to the principle of the protection of acquired rights. Although the Polish legal order after the Second World War does not formally provide for their existence, they are respected in some parts of Poland today. The article discusses the judicial case law on this issue and provides a historical overview of these rights. Attention also drawn to the principle of protection of acquired rights, a cornerstone of the democratic state of law, which aims to provide individuals with legal security and the possibility to rationally plan for the future. However, according to the Constitutional Court's rulings, this principle is not absolute, and changes to the rules on acquired rights must be introduced with appropriate transitional mechanisms. The article analyses how the lack of adequate legal regulations in the current legal order has affected the status of servitudes and what consequences this state of affairs has for contemporary legal practices in Poland.

Keywords: servitudes, privileges, property law, acquired rights